

MOTIV RIBE FARONIKE V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI IN LIKOVNI UMETNOSTI 20. STOLETJA

VLADKA TUCOVIČ

Prispevek analizira medbesedilno in intermedialno razmerje motiva svet noseče ribe Faronike v slovenski ljudski pesmi iz Podmelca v Baški grapi in njegovega prenosa v književnost in likovno umetnost 20. stoletja. Transformacija v šibkem besedilnem nizu je opazovana v proznih delih Ivana Pregelja Plebanus Joannes, Saše Vuge Na rožnatem hrbtu faronike, Gustava Strniše Riba Feronika in v intermedialnem razmerju likovnih del Marija Pregelja, Franceta Miheliča, Marka Pogačnika in Boštjana Kavčiča.

Ključne besede: slovenska ljudska pesem, medbesedilnost, intermedialnost, riba Faronika, Ivan Pregelj.

The article analyses intertextual and intermedial relation between a motif of a pregnant fish called Faronika, from a Slovene folk song from the settlement of Podmelec in Baška grapa, and its transfer to literature and fine arts of the 20th century. The transformation in a weak text train is observed in prose works Plebanus Joannes by Ivan Pregelj, Na rožnatem hrbtu faronike by Saša Vuga, Riba Feronika by Gustav Strniša and in intermedial relation in art works by Marij Pregelj, France Mihelič, Marko Pogačnik and Boštjan Kavčič.

Keywords: Slovenian folk song, intertextuality, intermediality, fish Faronika, Ivan Pregelj.

UVOD

Ljudska pesem in umetna književnost nista samozadostna, vsak zase delujoča sistema. Oblikujeta tvorno razmerje, ki poraja nove sadove ljudskega pesništva in leposlovja hkrati. Pri tem ne gre le za plodno sožitje med ljudsko pesmijo in književnostjo, temveč tudi z likovno umetnostjo. Prispevek predstavlja motiv ribe Faronike in njegovo transformacijo iz slovenske ljudske pesmi v umetno poezijo, dramatiko, prozo in likovno umetnost 20. stoletja.

Teza o vplivu ljudske pesmi na umetno književno ustvarjalnost, predvsem na sodobno poezijo [prim. Golež Kaučič 2003], bo preverjena na primeru proznih besedil. Tematizirana bo zveza med srednjeveškimi upodobitvami morskih deklic in ljudskim verovanjem o obstoju ribe Faronike. Odgovorjeno bo na vprašanje, ali je do motiva ribe Faronike v likovni umetnosti prišlo posredno prek književnih del (predvsem Pregljevega romana *Plebanus Joannes*) ali je bil motiv prevzet neposredno iz ljudske pesmi (natančneje: ali je bila umetniku ljudska pesem poznana iz avditivnega spomina ali iz Štrekljeve ali Matičine izdaje slovenskih ljudskih pesmi ali pa je bila pot spoznavanja s pesmijo drugačna od vseh omenjenih, npr. prek zvočnega zapisa). Težišče bo usmerjeno v raziskovanje, koliko je pri ustvarjalcih uzaveščeno, da gre za motiv iz ljudske pesmi, kako ga v skladu s tem preoblikujejo oz. koliko je transformacija še povezana z ljudsko pesmijo (na pomenski ali oblikovni ravni), kakšna je funkcija motiva v

novem okolju, predvsem pa – s kakšnim namenom, upoštevajoč kozmogonijo ljudske pesmi o ribi Faroniki, je ta vpeljana v umetno književnost in likovno umetnost.

Ob takem pristopu k raziskovanju ljudske pesmi se je smiselno vprašati o njenem sodobnem obstoju oz. o njeni funkciji in recepciji. Danes se z ljudsko pesmijo prej kot v njeni primarni funkciji, ki jo predstavlja kot péto pesem, vključeno v šege in navade, srečamo z njenim prenosom, v našem primeru v literaturi in likovni umetnosti.¹ Z izgubo prvotnega konteksta se njeno pomensko in oblikovno polje širi.

Če intertekstualnost razumemo kot takšen odnos med literarnimi besedili, v katerem je za razumevanje nekega dela pomembno poznavanje nekega drugega in je intermedialnost pojav, pri katerem je poznavanje nekega dela iz ene umetnosti relevantno za razumevanje dela v drugi umetnosti [Maković 1988: 7], potem ljudska pesem ni navzoča le na medbesedilni, temveč tudi intermedialni način.

Predmeta raziskave, ki sega z ljudsko pesmijo na področje folkloristike, z deli novejših in sodobnih slovenske književnosti na področje literarne vede in z deli likovne umetnosti v zgodovino likovne umetnosti oz. likovno ikonografijo, se razprava loteva interdisciplinarno. Folkloristično metodologijo analitičnega kabinetnega raziskovanja in primerjalne metode združuje z likovno teorijo. Za analizo transformacije motiva iz ljudske pesmi v umetno književnost so uporabljena spoznanja in orodja intertekstualne metode, povezujoče folkloristiko in literarno vedo.

Novejša teorija medbesedilnost razume kot *lastnost teksta, da vzpostavlja razmerje z drugim(i) tekst(i) oziroma da se vanj vpleta drug tekst ali več drugih tekstov* [Juvan 2000: 11]. Besedila, ki so nastala na podlagi nekega prvotnega besedila oz. vsebujejo formalne ali vsebinske medbesedilne odnosnice, tvorijo medbesedilni niz, tj. *serija besedil, nastalih na podlagi teme, motiva ali enega besedila, ki je po navadi ključno besedilo, besedilo, ki se skozi več časovnih obdobjih kontinuirano in v različnih zamahih kar naprej pojavlja* [Juvan 2000: 19, 99]. Prototekst ali predloga je predhodno besedilo, vzorec, po katerem je izdelano poznejše literarno delo [Juvan 2000: 252]. Besedilo, nastalo na podlagi predloge, je pologa. Glede na to, v kolikšni meri je predloga vplivala na nastanek polog oz., ali so se slednje pojavljale v daljšem časovnem obdobju, ločimo krepke in šibke medbesedilne nize. Med krepke so prišteti tisti, pri katerih so pologe nastajale v različnih časovnih obdobjih in literarnih slogih, mednje so uvrščeni Lepa Vida, Kralj Matjaž, Lenora. Za šibke medbesedilne nize velja, da

¹ Z ljudsko pesmijo o ribi Faroniki sem se srečala posredno – najprej sem pri gimnazijskem pouku zgodovine likovne umetnosti spoznala ikonografski motiv ribe Faronike v istoimenskem grafičnem ciklu Franceta Miheliča. Šele potem, ko sem o bajeslovnem, bitju izvedela iz transformacije v likovni umetnosti, sem pesem v televizijski oddaji slišala peti Bogdano Herman. Nekaj let pozneje sem pesem slišala v harmonizirani izvedbi terceta Juhana. Takrat sem za seboj že imela prebiranje Pregljevega *Plebanusa Joannesa*; spomnila sem se na pisateljev portret s knjigami in ribo Faroniko kot avtorjevima atributoma na upodobitvi njegovega sina Marija Preglja. Znanstvenokritični zapis najprej v *SLP I* in pozneje še v Štrekljevih *SNP* sem prebrala nazadnje. Moja pot spoznavanja s to ljudsko pesmijo je bila torej nasprotna, kakor bi sicer bilo pričakovati – da bi bila pesem najprej slišala. Osebna izkušnja me uči, kako je način srečevanja z ljudsko pesmijo v sodobnem času bistveno drugačen v primerjavi s preteklim.

so bile pologe v njih tvorjene večinoma v moderni poeziji [Golež Kaučič 2003: 19, 99]. Mednje sodi tudi riba Faronika.

BAJESLOVNA LJUDSKA PESEM RIBA FARONIKA

Še preden je Karel Štrekelj ljudsko pesem o ribi Faroniki z naslovom »Jezus in svet noseča riba« objavil v zbirki *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), se je z objavo izpričanosti verovanja v slovenski ljudski pesmi, da svet sloni na ribjem hrbtu, vključil v izmenjavo mnenj o sorodnih kozmogonskih mitih na širšem slovanskem področju. Leta 1890 je namreč v časopisu *Archiv für slavische Philologie* [Štrekelj 1890: 310] z navedkom o ruskem verovanju, da svet počiva na treh kitih, odgovoril na v prejšnji številki objavljen podatek, da je v *Vzhodni Galiciji in na Zgornjem Ogrskem med Ukrajinci razširjeno verovanje, da počiva Zemlja na ribi*. Ob premikanju ali preobrnitvi na hrbet se strese zemlja in nastane potres. Da je v zvezi z ljudskimi predstavami o obstoju sveta in razlagi naravnih pojavov podobno razvidno tudi iz slovenske ljudske pesmi, je podkrepil z objavo dveh zapisov pesmi o ribi Faroniki iz Podmelca v Baški grapi na Primorskem. Bajeslovna balada o ribi Faroniki je tako še pred objavo v Štrekljevi zbirki raziskovalcem postala vir za primerjalno preučevanje slovanskih, širše indoevropskih in celo neevropskih kozmogonskih mitov.

V treh oz. štirih različicah pesemskega tipa Riba Faronika nosi svet. Jezus in riba Faronika plavata po morju. V Murovčevem in v zapisu Tončke Marolt priplava riba Faronika za Jezusom, v Kokošarjevi različici Jezus priplava za Faroniko. Po slednjem Milko Matičetov, redaktor tega pesemskega tipa, meni, da je nasprotni vrstni red plavanja Jezusa in ribe pri Kokošarju verjetno napaka, ki jo potrjuje poznejši drugačen zapis iz 20. stoletja, po katerem riba priplava za Jezusom in ne Jezus za ribo [Matičetov 1970: 123].

V vseh treh različicah Jezus nagovori ribo, naj ga počaka, češ da *Te bomo kaj prašali, kak se po svet godi*, nakar riba Faronika v različnem zaporedju v treh različicah odgovori: *Če se bàm na hrt zwrnila, / wəs swit pagùblen buó; / če bàm z majm riéпам zwila, / wəs swit patàplen buó* [Murovčev zapis], *»Če bom jest z mojím repom zwila, / ves svet potopljen bo. // Če se bom jest na moj hrbt zwrnila, / ves svet pogubljen bo«* [Kokošarjev zapis], *»Če buom jest z majm repam wila, / wəs sveit pagəblen buo. // Če se buom jest na hərbt zwrnila, wəs sviət paətplen buó«* [zapis T. Marolt]. Do variantnosti prihaja v zaporedju in kombinaciji posledic ribinega premikanja. Dvakrat premiku repa sledi potopitev sveta, v zadnjem zapisu pogubitev, dvakrat preobrnitvi na hrbet sledi pogubitev. V zadnjem zapisu poguba predstavlja potopitev. V vseh treh različicah ribini grožnji sledi Jezusova prošnja, da naj riba tega ne povzroči, in podkrepitev z argumentacijo, ki se od različice do različice za malenkost razlikuje: *»Zawòl teh mladìh atračičew, / zawòl paruódnìh žèn* [Murovčev zapis], *»Zavolj nedolžnih otročičew, / zavolj porodnih žen«* [Kokošarjev zapis], *»Zawolj máləh atračiču / an zawolj paródnəh žen«* [zapis Tončke Marolt]. Razen v prvem zapisu se s tako argumentacijo pesem zaključi, le Murovčeva različica vsebuje še dva verza, kot dodatno podkrepitev, zakaj Jezus prosi ribo, naj prizanese

svetu: *Pəku se j že napūnu, / sviet rēj pa prazn je*. Glede na navidezno nedokončanost pesmi oz. njeno fragmentarnost, saj se zdi, da začetni zasnovi po dialogu med ribo in Jezusom v drugi polovici pesmi manjka dramatska raznova (ni ribinega odgovora oz. informacije, kaj se zgodi po Jezusovi prošnji), je še posebnega zanimanja vreden četrti zapis, ki vsebuje le eno kitico. Ob njej je moč pomisliti, da gre za nekakšen sklep tega pesemskega tipa: *Riba bo rep nagnila, / ceu sviet bo potapila, / riba Faronika* [zapis Tončke Marolt, SLP I: 125].

Pesem o ribi Faroniki velja med slovenskimi ljudskimi pesmimi za posebnost zaradi dejstva, da so bile vse tri oz. štiri različice zapisane samo v enem kraju. Vsebina kaže na spojitev predkrščanskega s krščanskim. Z razlago, da je bil prvotni kozmogonski mit kontaminiran s krščanskim izročilom, si je moč pojasniti soobstoj bajeslovnega bitja ribe Faronike in Jezusa. Zato je podrobnejšo osvetlitev oz. vire za pojasnitev vsebinskega okvira pesmi smiselno iskati v predkrščanskih kozmogonskih mitih in *Svetem pismu* hkrati.

Predstava o Zemlji, ki sloni na hrbtu ene ali več vodne živali, ni posebnost. Povezuje se z drugimi slovanskimi izročili, npr. s poljskim, da Zemlja sloni na podlagi iz dveh, navzkriž postavljenih rib, ali ukrajinskim, da sta pod Zemljo dve ribi [Šmitek 1998: 110]. Nijole Laurinkiene [2003: 254] pravi, da je motiv ribe, ki predstavlja nekakšno svetovno os, primerljiv z vlogo kače v mnogih mitoloških tradicijah, saj sta tako riba (v litovskem pripovednem izročilu) kakor kača živali, povezani z vodo in zemljo. V slovenskem ljudskem izročilu o kozmičnem oceanu pripovedujeta šišenska in mengeška povedka o nastanku sveta [Šmitek 1998: 111, 115]. O Zemlji in ribi govori razlaga potresa v prekmurskem izročilu po zapisu Števana Kūharja [Kropelj 2003: 121], kjer plavajoči ribi streseta Zemljo. To se ujema z razlago potresa v ljudski pesmi. V njej namreč ni omenjeno, da riba Faronika na svojem hrbtu nosi svet, pač pa, da plava po morju in lahko s premikom repa povzroči njegovo potopitev. Čeprav je bila pesem zapisana na potresnem območju, potres v pesmi neposredno ni omenjen.²

Drugi del pesmi napoveduje konec sveta oz. potop iz Stare zaveze *Svetega pisma*. Z omembo nosečih žena so skoraj identični odlomki iz evangelijev. V kakšnem razmerju sta v pesmi Jezus in riba Faronika? Čeprav je riba Kristusov simbol, v pesmi med njima ni mogoče potegniti enačaja. Riba ima moč, da pogubi svet, ima torej večjo moč kakor Božji sin, ki jo lahko le prosi, naj tega ne stori. Kdo zmaga, iz pesmi ni razvidno, jasno je, da riba ne simbolizira življenja, saj grozi, da ga bo uničila. V sporu med ribo in Jezusom zaslutimo spopad med predkrščanskim in krščanskim, med ribo Faroniko, ki je bila Zemljo nosila

² Po azijski izkušnji popotresnih valov (cunamijih) decembra 2004 gre verjeti Cevčevi domnevi, da mit o svetu in eni ali več ribah, na katerih sloni, izvira iz potresnega ozemlja vzhodne Azije [Cevc 1958: 132]. Da je v zavesti prebivalstva na Tolminskem domača misel o zamahu ribinega repa, ki povzroči potres, vsaj v metaforičnem smislu (ne glede na to, ali neposredno iz ljudske pesmi ali iz Pregljeve leposlovne tematizacije), dokazujejo izjave domačinov in publicistični prispevki ob potresu v Posočju 1998 in 2003 (Marko Klavora, Tomaž Šavli, ustno 4. 5. 2005). Uvodnik Janeza Dolenca v Tolminskem *Potresnem zborniku* [1980: 11] se začne z verzji pesmi o ribi Faroniki, kakor jih je v romanu zapisal Pregelj, nadaljuje pa z besedami: *Naj s temi verzi stare tolminske ljudske pesmi o potresu pričnem uvodne besede k temu zborniku*.

že pred Jezusom, ki je priplaval za njo, da bo odrešil svet. Da bo zlo in grožnja, ki ju predstavlja Faronika, premagal z usmiljenjem in ljubeznijo. Z Marijino prošnjo za ohranitev otroških življenj je v slovenskih legendarnih pesmih poznan motiv Božje matere, ki prosi za porodnice in novorojence: *Ne delaj šče ti dne sodnega, / oj majcen fant, sveti Johan, / dosta šče je žen nosečih / no otročičkov majcenih* [SLP II: 124, 379]. Šmitek [2004: 24] meni, da ima omemba otrok pomen zdravilnih očiščujočih moči, ki so jim jih nekoč pripisovali zaradi njihove nedolžnosti. Otroci so po takšni razlagi obramba proti zlim silam.

Svetopisemskega izvira naj bi po različnih virih [Cevc 1958: 129, Matičetov 1970: 125, Kropelj 2002: 66, 2003: 123, Šmitek 1998: 118] bilo tudi ribino ime Faronika. Faraonovi vojaki naj bi se bili, potem ko so preganjali bežeče Izraelce čez Rdeče morje in jih je za kazen zalilo morje, spremenili v ribe.³ Po Cevčevih navedbah estonskega vira vsebujejo severoevropska izročila verovanje, da so morski psi oz. tjulni faraonovi vojščaki, ki jih je ob preganjanju Izraelcev zagnilo Rdeče morje. Nadomestile so jih morske deklice, v katere sta se spremenila faraon ali njegova žena. Tako naj bi v morju živele faraonove hčere, ki so pol ribe pol ljudje. O slovanskem izročilu navaja podatke srbski mitološki slovar *Slovenska mitologija* [Radenković in Tolstaja (ur.) 2001: 87]: faraonke so v vzhodnoslovanski folklori pol ribe pol ljudje s človeško glavo in ribjim telesom, nekdanji faraonovi vojaki. Povezujejo jih s sirenami iz Odiseje.

V kakšni zvezi je riba Faronika z antičnimi sirenami oz. ali je tudi riba Faronika morska deklica, pol riba in pol ženska? V pesmi ni navedeno, da Faronika ni le riba, pač pa tudi napol človek. Je res morska deklica? Manj poznano je, da so bila grška mitološka bitja, ki so pogubljala pomorščake z lepim petjem, prvotno ženske v ptičji in ne ribji podobi [De Donder 1997: 45]. Šele postopoma se je lik sirene, antične morske deklice, prelevil v ribo, ki ima od pasu navzgor podobo lepe, zapeljive ženske golih prsi in dolgih, bujnih las. V srednjem veku je bil lik morske deklice poseben ikonografski motiv, ki so ga upodabljali, da bi odvrčali od skušnjave.

Iz 8. stoletja je tudi večkrat kot upodobitev ribe Faronike predstavljeni relief morske deklice [Golež Kaučič 2003: 138] iz čedajske stolnice. Ali je riba Faronika zapeljiva morska deklica, ki zapeljuje v greh, ali mogočna morska pošast, ki pogublja svet? Res je, da človeštvo s sledenjem vabilom zapeljive morske deklice po srednjeveških krščanskih načelih zapadanja v greh, ki vodi do konca sveta. Je riba Faronika lahko metafora za človekova grešna dejanja, zaradi česar bo kaznovan – po lastni krivdi?

Motiv morske deklice najdemo v pesemskem tipu »Ptica poje Mariji« oz. v slovenski legendarni ljudski pesmi »Ena ptička je priletela«. Ptica na Marijino vprašanje, kje se je naučila lepo peti, odgovarja, da pri morskih deklicah [SLP II: 363]. Morske deklice z lepim glasom so odsev antičnih pogubnih pevk iz Odiseje. Riba nastopa še v legendarni pesmi »Svet Anton je v zibki spaw« oz. pesemskem tipu »Neubogljiva hči ukleta v ribo« [SLP I:

³ Nartnik [1989: 72; 1991: 11] besedo Feronika izvaja iz imena krvavega mlečnika, rastline, posvečene bogu Perunu. Meni tudi, da naj bi Feronika bila celo žena boga Peruna, iz česar naj bi na podlagi glasovja izhajalo njeno ime Feronika, Perunika (Vlado Nartnik, ustno 5. 5. 2005).

160–164]. Življenje v vodi je kazen oz. pokora za storjeni greh (tudi faraonovi vojščaki, ukleti v morske ribe, so kaznovani).

Ikonografski motiv morske deklice je poznan iz srednjeveškega stenskega slikarstva. Ob velikanu sv. Krištofu, ki s Kristusom na rami brede prek reke, se v vodi prikazuje morske deklice: z dvojnimi ribjim repom, od pasu navzgor gole in s krono na glavi. Upodobitev krone naj bi navajala k misli na *matamorfranega vladarja – faraona* [Cevc 1958: 136].⁴ Čeprav naj bi morske deklice pod Krištofovimi nogami bile zapeljive pevke in simboli skušnjav, ki ovirajo Krištofu pot, lahko, če njihove upodobitve sprejmemo za upodobitve ribe Faronike kot svet noseče ribe, predpostavljamo, da gre za likovno spojitev dveh, ki nosita svet – ribe Faronike in sv. Krištofa.⁵

Jezusova prošnja za rešitev sveta v imenu nedolžnih otrok je v zvezi z drugimi legendarnimi pesmimi. Najpogostejša priprošnjica pred nesrečo in pomočnica je Jezusova mati Marija, ki za usmiljenje kot božja mati prosi svojega sina v pesemskih tipih: »Marija pomaga porodnici« [SLP II: 376], »Marija prosi za detomorilke« [SLP II: 380], »Duši rešeni z mašo in Marijino pomočjo« [SLP II: 384] itn. V pesmi o Faroniki je Jezusova vloga delno zamenjana, saj tam prosi on. V legendarnih pesmih Marija kot priprošnjica porodnic in otrok nastopa zaradi lastnega materinstva. Na hkratno pojavljanje propada v vodi⁶ (v različicah tudi v ognju) in odpuščanja zaradi majhnih otrok naletimo v pesmi »Marija in brodnik« [SLP II: 188]. Kazen s potopitvijo je tema v več legendarnih pesmih, npr. v pesemskem tipu »Marija in potopljene vasi« [SLP II: 319]. V zvezi s potresom in potopitvijo kot njegovo posledico Zmaga Kumer [2004: 61] navaja vsebino pesmi, kjer je na romarskem kraju preveč zabave in se *Mariji to ni zdelo prav, ni se spodobilo na romarskem kraju. Pa je rekla Sinu, naj romarje kaznuje. Jezus je svoji materi ustregel, poslal potres in so v nastalem jezeru vsi utonili* (Š 290). V tem primeru je Jezus postavljen v povsem nasprotni položaj kakor v pesmi o ribi Faroniki.

MOTIV RIBE FARONIKE V MEDBESEDILNEM NIZU

Bajeslovna ljudska pesem o ribi, ki ima moč, da uniči svet, je bila s svojo sporočilnostjo močna spodbuda za dramsko, pesniško in prozno ustvarjalnost v slovenski književnosti 20. stoletja. V shemo dramsko-pesniškega medbesedilnega niza, ki ga je razčlenila Marjetka

⁴ Ikonografski motiv morske deklice ob sv. Krištofu je slovenski umetnostni zgodovinar Fran Stele poimenoval s terminom »faronika« [Matičev 1970: 125].

⁵ Po legendi je sv. Krištof z otrokom na rami bredel preko reke. *Ko je izčrpan pribredel na drugo stran, mu je otrok rekel: »Jezus Kristus je bil tvoje breme. Nosil si več kot ves svet.« Tako se mu je Kristus dal prepoznati, velikana Ropropa je potopil v reko in ga krstil za Krištofa (Christophoros), kar v grščini pomeni Kristonosec* [Schauber in Schindler 1995: 377–378]. Z Jezuščkom na Krištofovi rami je večkrat v otrokovih rokah upodobljen svet, ki ga sv. Krištof nosi skupaj z Jezusom. S svojo močjo in višino rešuje pred pogubno vodo. Predstavlja nasprotje ribi Faroniki, ki svetu grozi.

⁶ Mirjam Mencej [1996: 269] o več pomenih vode v *Svetem pismu* pravi: *Voda se v tem kontekstu kaže tudi kot grožnja, kazen – Bog kaznuje ljudi z vesoljnim potopom, z dežjem kaznuje Bog faraona, ker ni odpustil Judov; Bog grozi ljudem s poplavami.*

Golež Kaučič [2003: 139], se uvršča poezija in dramatika Gregorja Strniše, Vena Tauferja, Milana Vincetiča in Jožeta Snoja.⁷

Vzporedno s poetičkim medbesedilnim nizom je tekel ali bil na začetku kronološko celo korak pred njim – prozni medbesedilni niz. Kot prvo literarno delo, ki vsebuje elemente ljudske bajeslovne pesmi o ribi Faroniki, se v medbesedilni niz vpisuje roman Ivana Pregelja *Plebanus Joannes*.

Ivan Pregelj: *Plebanus Joannes* (1920)

Pregelj je dogajanje svojega zgodovinskega romana o duhovniku Janezu Potrebuježu postavil na Tolminsko na začetku 16. stoletja. S Potrebuježevim nečakom, propadlim študentom Petrom, zanosi osirotela duhovnikova dekla Katrica. Duhovnik jo za kazen zapre v kostnico, kjer od straha zblazni, otrok pa po rojstvu umre. Izbruhne kuga, ki jo čudežno preživita Potrebujež in Katrica.

V ustvarjanje tragičnega, preroškosti polnega ozračja sodi medbesedilna citatnost, ki jo Pregelj ustvari v vpeljavo ljudske pesmi.⁸ S postavitvijo medbesedilnega razmerja na podlagi dobesednih navedkov pesmi motivu podeljuje preroško moč. V devetih poglavjih je riba Faronika omenjena na enajstih mestih, neposredno s citatom ljudske pesmi petkrat. Najprej se pojavi v prvem poglavju ob duhovnikovem spominu na potres.

Od nekod se je oglasila čudna pesem; prebudila se iz nekake zagonetne groze in pri-povedovala in prisila:

»Po morju riba plava, / riba faronika. / Na hrbet se bo zvrnila / riba faronika, / ves svet bo pogubila / riba faronika ...« *Temno zamolklo grmenje v tleh je odgovorilo glasu pesmi. / ... / Pesem je rasla v prečudno bolest neskončno žalostne prošnje: »Oh nikarte, nikarte, riba, / riba faronika, / zavoljo otrok nedolžnih, / zavoljo porodnih žen.«* *Tedaj je obhodnik videl, da se zemlja maje, da grmijo hiše v Tolminu na kup in da pokajo skale. Zgrabil se je za glavo, meneč, da je znorel ...* [Pregelj 1975: 16]⁹

Ponovno se navedek pesmi ponovi v petem poglavju, ko v reki utoneta siroti, beračevo petje pa prebudi pod grmom spečega pijanega Petra: *Na cesti med Čiginjem in Volčami pa je zapel neznan prosjak hripavo in zateglo: »Oh, nikarte, nikarte, riba, riba faronika!«* [58].

⁷ Naknadno sta bili odkriti še dve pologi, pesem »Cerkev v Slovenskih goricah« (1969) Edvarda Kocbeka in najnovejša tematizacija motiva ribe Faronike v pesmi Aleša Štegra »Pisoar« [2005] [Marjetka Golež Kaučič, ustno februarja in aprila 2005]. Mojca Jan je leta 1998 napisala radijsko igro za otroke *Riba Faronika*. Vanjo je medbesedilno vključila navedke iz ljudske pesmi, sicer pa je tematizirala vzgojno misel, da lahko ljudje z onesnaževanjem narave povzročijo, da Faronika, ki je varuhinja Zemlje, zboli in strese z repom.

⁸ Pregelj je bil doma z Mosta na Soči, zato lahko domnevamo, da pesmi ni poznal le iz Štrekljeve zbirke, temveč jo je imel tudi v avditivnem spominu.

⁹ Navedek ni popolnoma identičen s Štrekljevo objavo: zamenjan je besedni red, grožnja je izrečena v tretji osebi, prošnja v drugi kitici pa v vikalni obliki. Tudi v nadaljevanju na str. 64 je besedilo modificirano. Postavlja se vprašanje, ali je pisatelj besedilo pesmi iz Štrekljeve zbirke ali iz svojega spomina pisateljsko in »profesorsko popravil« (leta 1936 je izdal učbenik literarne teorije) ali pa je v njegovem zapisu izpričana sicer nezabeležena različica te pesmi.

Kontekst izvajanja pesmi napoveduje poznejši Petrov propad in njegovo smrt. Duhovnik v sanjah doživi videnje.

»Govorim,« je bajal glas s križa, »govorim, ker si neveden, da boš vedel in videl. Ni prazno, kar pojejo o faroniki. Spustila bo rep, da bo gorje!« »Zanesi, Gospod!« je prosil tedaj vikar. /.../ Burna, strašna pesem je vzrasla od nekdaj v ta smeh; prasketajoč grom je bruhnil. /.../ V vikarjevih ušesih je zabrněl žalostni napev pesmi, ki jo je sanjal: »Le z repom bom mahnila, / ves svet bo pogubljen, / na hrbet se zvrnila, / ves rod bo pogubljen ...« [64]

Četrty odlomek pesmi napoveduje Katričin prezgodnji porod in njeno smrt. Mirni ribič je začel polglasno šumeti žalostno popevko. Dekle se je nehala kamenčkati in žalostno dopela: *Zavoljo otrok nedolžnih, / zavoljo porodnih žena*. Ko je dopela, si je obraz pokrila z rokami in vzdihnila ljubeče: *Peter, zakaj si mi storil hudo!* [87].

Nazadnje je odlomek pesmi naveden v devetem poglavju, ko razsaja kuga, za katero ne zbolevalo otroci in porodnice, s čimer si Potrebujez razlaga njihovo blagoslovljenost. *Motno je jeknil v vikarjevi duši spomin žalostne pesmi. Trpko trudno se je oglasilo v njem kakor razodetje iz neznano daleč: »Nikarte, nikarte, riba, / riba faronika, / zavoljo otrok nedolžnih, / zavoljo porodnih žena«* [109].

Navedki in omemba ribe Faronike na še šestih mestih implicirajo Pregljev namen in učinek, ki ga želi doseči z ljudsko pesmijo. Odlomke kompozicijsko postavi v tiste razdelke, kjer napovedujejo prihajajoče dogajanje. *Nenadoma je zapela sredi noči beraška pesem o ribi faroniki in preglasila veselo novico ptičice laudičice, znanivke pomladne! Ljudje so prisluhnili. Topa žalost je zagrnila duše: »Pomladna nesreča ne bo zadnja!«* [41]. Poleg preroškosti je prevzel tudi element groze in strahu pred nepričakovanim in pokoro. S takim namenom je pisatelj Potrebujezu dal naslikati *sliko sveta v sobi sveta*, podobo božjega stvarstva oz. t. i. sveto pismo v podobah za preproste ljudi. Podobo naj bi si bil Pregelj zamislil potem, ko je v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom videl fresko, ki jo je delno prenesel v roman, da

kaže šibe božje: kugo, lakoto, vojsko, ogenj in povodnji, ki uničujejo človeka. /.../ Spodaj je prispodoba ribe faronike, ki s svojim repom grozi, da uniči svet. Kakor vidimo, si je sestavljalec slike zamislil bivališče ribe faronike v deželi faraonov, zato je v bližino postavil nakažena divja ljudstva in razne živalske pošasti. [Kermauner 1975: 134]

Svojevrstno napoved nesreče, v katero sta se začela zapletati Katrica in Peter, predstavlja njun pogovor v *sobi sveta*, ko Peter iz objestnosti zapeljuje Katrico tudi z zastraševanjem.

»In tu je riba faronika, glejte jo. Za rep se drži. Kadar ga bo izpustila, bo gorje na zemlji: potres, vojske in kuga.« »O Jezus,« je zastokala ženica, »ne maram je videti! Vsa je nemarna!« Katrica je dahnila plaho. »Ali bo res izpustila?« »Resnica božja,« se je nasmejäl Peter veselo in ji pomežiknil.« [Pregelj 1975: 30]¹⁰

¹⁰ S tem, ko Peter morsko deklico na sliki poimenuje riba Faronika, je tudi razrešen dvom, ali je ribo Faroniko Preglju predstavljala morska deklica ali zgolj orjaška riba. Ko pisatelj opisuje »sliko sveta«,

Da simbolizira riba Faronika kazen oz. tistega, ki jo izvršuje in določa pokoro, je razvidno iz navedka v sedmem poglavju, kjer se Potrebujež sprašuje o pravilnosti svoje odločitve, da kaznuje Katrico: *Janez! Ne taji srca in sebe! Nisi riba faronika! Smilijo se ti otroci in otročnice, Janez!* [79]. Obupan se vda v usodo. *Vikar je spravil denar, vstal odločno, pogledal jezno na sliko »sveta« in zakričal v steno, kjer se je zibala riba-deklca na valeh: »Pa mahni, riba faronika! Hudič naj vzame mene in vse skupaj!«* [90]. Eden ribinih zamahov sledi – Katričina novorojenka umre: *Zazdelo se mu je, da se je zamajala zemlja, bajta in laz in gora, in je pomislil malomarno: Ali je svoj rep izpustila, riba faronika?* [93].

Osrednji zaplet predstavlja Katričina nosečnost, gibalo dogajanja postaneta kazen in pokora, zaradi izvršitve katerih je svet s kugo podeseterjeno kaznovan (s kaznijo je bilo oskrunjeno materinsko telo). Zato je razumljiv pisateljev nagib, da v besedilo vpelje pesem, v kateri je prošnja za obvarovanje mater in otrok. Vloga motiva ribe Faronike je večplastna. Preroškost pesmi pisatelj pritegne kot grozečo napoved prihajajočega gorja, skupaj s strahom, ki ga spodbujajo verzi o napovedani kazni in koncu sveta. Jezusovo usmiljenje krščanske ljubezni v pesmi prevlada v romanu kot edina mogoča rešitev.

Saša Vuga: *Na rožnatem hrbtu faronike* (1999)¹¹

Medbesedilna odnosnica v Vugovem zgodovinskem romanu je kazalka v naslovu. Implicira vedenje o bajeslovnem bitju, na hrbtu katerega sloni svet. To pa je skoraj edina citatna medbesedilna navezava na ljudsko pesem. V zadnjem poglavju jo je pisatelj postavil v pogovor domačega župnika in češkega vojaka na soški fronti.

»Ta risba – no, kakšna riba! Mar postrv?« Nak, faronika, gospod ritmojster: med krščanskim naukom si jo je, skrivaj, narisal razborit otrok. Sirota – tu, podpis: Jevánček P. »Jah, faraonka?« Ne, farónika: Iz neke stare, davne pesmi Jezus prosi – zdaj mi je ušla! Za porodnice! Nekakšen Jonov kit ali, reciva: pravljíčna pošast v podobi velikanske ribe, ki na njej leži ta svet. Če bi se kdaj preveč zasmrédil v greh, bo riba strašno zamahnila z repom. In – bo 1789 rev! Čez vso mero žalostno gorje! Potop! Dežela bistrih vod. Marmorastih rib. Vsakoletnega potresa: Takó je iz krvavega lišaja domišljíje vzklila, ob vseh črnih zvezdah, pravljíca, ki nas mojstri: Ker ukazuje dobro. Ker kaznuje slábo. /.../ Čez pet minut, morda čez uro, je stotnik naglo vprašal: »Kdo pa je, če je, ki zapove faroniki, naj sproži rep?« [Vuga 1999: 216]

morske deklice namreč ne poimenuje Faronika: *Sredi med Laborintom in polžem Karibdo se je zibala na modrih valeh riba-deklca. Rep se je svetil in ga je lovila z levico; z desnico je vihtela zlat venec: lepa, sladka žena do pasu, mrzla in strahotna riba od pasu v noge* [Pregelj 1975: 27]. Očitno je, da je morske deklice na srednjeveških stenskih upodobitvah, ki jih je poznal (mogoče tudi znameniti čedajski relief), imel za ribo Faroniko. Morsko deklico kot srednjeveški simbol razvrata in pohujšljivosti razume Potrebujež kot simbol skušnjave.

¹¹ Pri Štreklju (Pregelj je v lastnih opombah k ponatisu romana iz leta 1925 bralca sam napotil k Štrekljevi zbirki) in pri Preglju je ime ribe zapisano z malo začetnico. Enako je kljub zapisu z veliko začetnico v poznejših SLP I in pesniških plogah malo začetnico uporabil tudi Vuga. O pisavi z veliko ali malo začetnico [Golež Kaučič 2003: 139].

Vugov roman s kazalko v naslovu in aluzijami v besedilu (ne pa s citatnostjo v obliki navedkov iz ljudske pesmi) ustvarja medbesedilno razmerje s Pregljevim romanom *Plebanus Joannes*. Kaže na vzpostavitev medbesedilnega razmerja med dvema pologama, ki ju povezuje primarna predloga, ljudska pesem. Do medbesedilne naveze med ljudsko pesmijo in umetno književnostjo je prišlo posredno, z medbesedilno pologo, in ne zgolj neposredno s predloge na pologo. Za vstop ljudske pesmi v medbesedilni niz pesem ni bila potrebna, omogočil jo je že predhodni člen medbesedilnega niza.¹²

Gustav Strniša: *Riba Feronika* (1943)

Besedilo iz istoimenske zbirke pravljic se že po imenu ribe nekoliko razlikuje od preostalih dveh besedil medbesedilnega niza. Ne vemo, ali gre le za avtorjevo napako, nehoteno zamenjavo črke *a* z *e*, ali za zavestno odločitev, da spremeni ime. Kljub temu pravljica s kazalko v naslovu kaže na ljudsko pesem o ribi Faroniki, saj je iz nje prevzet kozmogonski element, da Faronika na hrbtu nosi svet. Ta je nekoliko modificiran, svet bi moral namreč po pravilu nositi velikan, ki se je temu izognil. Podjarmil je ribo Feroniko. Da mora riba po krivici nositi svet, je pisatelj dodatek.

RIBA FARONIKA V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI

Intermedialni niz motiva ribe Faronike v likovni umetnosti, kjer je predloga ljudska pesem, pologe pa so likovne upodobitve različnih avtorjev, slogov in tehnik, vsebuje na začetku upodobitve morskih deklic srednjeveškega stenskega slikarstva, npr. v cerkvah na Vrzdencu in na Valtarskem vrhu [Cevc 1958: 135]. Po kronološkem zaporedju je naslednja poznana upodobitev ribe Faronike ilustracija očetove pravljice Gregorja Strniše iz leta 1943. Risba ne upodablja ribe Feronike, temveč njeno hčer, morsko deklico. Pol kača pol ženska, ukleta kamniška Veronika na upodobitvi Mihe Maleša, ima namesto preklanega ribjega zadka kačji rep [Cevc 1958: 112], tako da jo je težko prišteti k upodobitvam ribe Faronike. Kot morska deklica je riba Faronika prikazana na sliki »Portret očeta« pisateljevega sina Marija Preglja.

V navezavi na Pregljev roman je enega svojih zadnjih grafičnih opusov oblikoval France Mihelič. Ustvaril je 43 podob z naslovom Riba Faronika [Gačnik 1996: 96]. Riba Faronika na njegovih upodobitvah je transformirana, napol ženska napol riba, erotično bitje in pošast hkrati, izmikajoča se in neujemljiva morska deklica in oprijemljiva, vabeča ženska. V intervjuju ob razstavi v Pilonovi galeriji leta 1990 je umetnik povedal:

¹² Čeprav Vugi, ki je tako kakor Pregelj doma z Mosta na Soči, pesem o ribi Faroniki najbrž ni bila tuja, je v njegov roman prišla prek Pregljevega romana. Aleš Šteger je ob komentarju svoje pesmi »Pisoar« povedal, da je za ribo Faroniko najprej zvedel v Tauferjevi *Pesmarici rabljenih besed*. Šele potem, ko se je načrtno ukvarjal s prebiranjem ljudskih pesmi ob pisanju najnovejše pesniške zbirke *Knjiga reči*, jo je našel pri Štreklju (Aleš Šteger, ustno 4. 5. 2005).

Slika 1: Marij Pregelj, Portret očeta (1954), olje, platno. Moderna galerija, Ljubljana [Bogataj 2000: 27].

Ta manj pogost ikonografski motiv, čigar upodobitve poznamo zlasti iz srednjeveške umetnosti, navezuje na predstave ob koncu sveta, ko se bo riba, ki ga nosi na svojem hrbtu, premaknila, dvignila iz vode in stresla s sebe stoletja, tisočletja trajajočo človeško zgodovino. [N. N. 1990: 7]

Bral sem knjigo Plebanus Joannes Ivana Preglja, kjer omenja Faroniko kot neko usodno bitje, od katerega je pravzaprav odvisen obstoj sveta oz. Zemlje, kajti riba Faronika na svojem hrbtu nosi cel svet in čim bi pomahala s svojim repom, bi se vse zrušilo. /.../ Te verze ima Pregelj v svojem Plebanusu. Riba pa nastopa tudi v narodni pesmi. Jaz je sicer nisem bral, ampak nekdo mi je pripovedoval o tej Faroniki. Mene je pritegnilo, ker je to nekakšen baladni siže, nekaj usodnega, kar je tudi povezano z današnjim časom in razmerami v svetu. Samo ime Faronika je zvenelo nekako orientalsko. [Sosič 1990: 9]

Milček Komelj je v besedilu kataloga ob Miheličevi razstavi v Galeriji Krka leta 1996 [povz. po Gačnik 1997: 25] o ribi Faroniki zapisal:

Prikazen, kakršno zasledimo kot nekakšno morsko deklenco že v davnini, figura, ki v

imenu nosi arhaični spomin na faraonski Egipt in ki je kot odmev ljudske pesmi in srednjeveške likovne umetnosti zajeta v ekspresionističnem jedru Pregljevega Plebanusa Joannesa, je kozmološka in apokaliptična, mitična in izrazito eshatološka.

Slika 2: France Mihelič, Riba Faronika (1990), sitotisk. Miheličeva galerija, Ptuj [Mihelič 1997: 8].

Skulptura Marka Pogačnik Riba Faronika je eno od Pogačnikovih litopunkturnih znamenj. Postavitev litopunkturnega kamna s kozmogramom je umetniško sredstvo, ki ga kipar uporablja pri svoji krajinski poetiki oz. zdravljenju Zemlje po geomantičnih načelih. Pri tem upošteva spoznanje o tem, *da prostor po določenih resonančnih zakonitostih navdihuje človeške mite* in da obstajajo različne razsežnosti prostora, *vendar človek vseh ne more zavestno zaznati in izraziti. Takšni, zavesti nedostopni nivoji se med drugim lahko izrazijo tudi prek mitov* [Ban 2004: 2]. V okvir razumevanja narodove duše, ki je zanj predvsem zavest prostora, postavlja ribo Faroniko. Litopunkturno znamenje s kozmogramom ribe Faronike naj bi pomenilo stik z arhetipskim [Figelj 2002: 1].

S ciklom skulptur Faronika (I–V) v bronu, aluminiju in železu iz leta 2001 Boštjana

Slika 3: Marko Pogačnik:
Riba Faronika, 2001, kra-
ški kamen. Dvorana s sefi
Nove KBM, Nova Gorica
[Pogačnik 2002: neoštevil-
čene strani].

Kavčiča, kiparja iz Tolmina,¹³ se krog medbesedilnega in intermedialnega popotovanja motiva ribe Faronike vrača k svojemu izviru, na Primorsko, kjer je bila pesem prvič zapisana.¹⁴

SKLEP

Če po opravljeni analizi ljudske pesmi, proznih in likovnih del slovenske književnosti in likovne umetnosti 20. stoletja pretresemo odgovore, s katerimi smo v prispevku odgovorili na uvodna vprašanja, potem lahko sklenemo, da je prenos motiva o ribi Faroniki v medbesedilnem nizu in intermedialnih razmerjih ustvaril nove tematizacije. Ljudska pesem kot predloga je spodbudila medbesedilno navezovanje v citatnem ali aludivnem odnosu.

¹³ Skulpture si je možno ogledati na domači spletni strani Boštjana Kavčiča [2006].

¹⁴ Kavčič je svoja dela poimenoval Riba Faronika potem, ko so že bila ustvarjena: *Sem naredil ribo, ki skoči in ki vidi popolno, ker ima okroglo oko, in se ne ve, kam bo padla. Kdo ve, kje sem potem ugotovil, da je to riba Faronika. Najprej sem naredil po notranjem glasu in potem sem mogoče v Pregljevi knjigi ali pa na CD-ju, kjer Ljuba Jenče poje, spoznal, da se moje delo ujema z motivom ribe Faronike* (Boštjan Kavčič, elektronsko sporočilo, 19. 5. 2005). Kipar je pozneje še dodal, da je po doživetju 11. septembra 2001, ki je bil tudi svojevrstna kataklizma oz. konec eveta, dojel, da to predstavlja tudi njegova Riba Faronika.

Ob obravnavi proznega medbesedilnega niza riba Faronika se je potrdila trditev, da medbesedilni nizi izvirajo iz predloge ljudske pesmi, ki ima v svojem bistvu zgodbo, pripoved [Golež Kaučič 2003: 100]. V stoletjih naj bi se bile ohranile in kot predloga služile tiste pesmi, ki vsebujejo nekaj obččloveškega, primarnega in arhetipskega. Ko je prišlo do prenosa motiva, se je ta transformiral, vsak med umetniki je iz njega izluščil tisto sporočilo, ki ga je hotel izraziti v svojem izvornem delu. Za vse ustvarjalce se je pokazalo, da so svoj prispevek oblikovali v skladu z mislijo, da motiv izvira iz ljudske pesmi, v svoje stvaritve pa so jih vpletali z različnimi nameni. Poudariti gre preroškost, strah in grozo, ki jih je s citati iz ljudske pesmi za ustvaritev posebnega ozračja uporabil Pregelj. S pritegnitvijo ribe Faronike v svojo literaturo je spodbudil tematsko naslonitev na ljudsko pesem pri najmanj dveh umetniških delih, v Vugovem romanu in Miheličevih grafikah. Predvsem s svežimi letnicami nastanka novih medbesedilnih [Šteger 2005] in intermedialnih del [Kavčič 2000/2001; Pogačnik 2002] je potrjena misel, da je ljudska pesem s svojo izpovedno močjo in sporočilnostjo vedno znova pologa za nastajanje novih umetniških del. Primerjava letnic nastanka polog proznega (1920, 1943, 1999) in pesniškega (1967, 1969, 1975, 1989, 2005) medbesedilnega niza kaže, da je motiv ribe Faronike v slovenski književnosti živ skozi vse 20. stoletje in še čez. Nova literarna besedila, ki se medbesedilno navezujejo na ljudsko pesem, še zmeraj nastajajo, četudi posredno prek drugih (proznih) polog, predvsem Pregljevega romana.

VIRI IN LITERATURA

Ban, Tina

2004 Ne želimo biti tisto, kar smo, ampak nekaj drugega (www.park-on.net/si/intervju).

Bogataj, Mohor

2000 *Likovni umetniki za Prešernovo mesto*. Kranj: Mestna občina.

Cevc, Emilijan

1958 Veronika z Malega gradu. V: Verstovšek, Zvone (ur.), *Kamniški zbornik IV*. Kamnik: Občina Kamnik: 129–134.

De Donder, Vic

1997 *Spev siren*. Ljubljana: DZS (*Mejniki*).

Figelj, Klavdija

2002 Komunikacija in sodelovanje z angeli (<http://obala.net/index.php?shpw=news&action=news&id=1041>).

Gačnik, Stanka

1996 Riba Faronika: nov grafični opus Franceta Miheliča. *Argo* 39 (1–2): 96–98.

1997 Riba Faronika, najsodobnejši grafični opus v umetnosti Franceta Miheliča. V: Mihelič, France, *Riba Faronika. Miheličeva galerija Ptuj*. Ptuj: Pokrajinski muzej: 9–19.

Golež Kaučič, Marjetka

2003 *Ljudsko in umetno. Dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU (*Folkloristika*).

2004 Rošlin in Verjanko. Transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila. *Traditiones* 33 (2): 93–115.

Jan, Mojca

1998 *Riba Faronika. Radijska igra za otroke*. Ljubljana: Radio Slovenija, Uredništvo igranega programa.

Juvan, Marko

2000 *Intertekstualnost*. Ljubljana, DZS (*Literarni leksikon*).

Kavčič, Boštjan

2006 Boštjan Kavčič (www.bostjankavcic.mine.nu/SLO/SCULPTURE/BRONZE/bronze.html)

Kermauner, Taras

1975 Besna proza samokaznovanja in samoodreševanja. V: Pregelj, Ivan, *Plebanus Joannes*. Ljubljana: Mladinska knjiga (*Kondor*): 119–133.

Kropej, Monika

2002 Nastanek Zemlje, ki počiva na ribi, riba Faronika. *Gea* 12 (1): 66.

2003 Cosmology and Deities in Slovene Folk Narrative and Song Tradition. *Studia mythologica slavica* 6: 121–148.

2004 Faronika. V: Baš, Angelos (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga: 127.

Laurinkiene, Nijole

2003 Das Thema der Kosmogonie in litauischen Folklorenarrationen. *Studia mythologica slavica* 6: 249–266.

Makovič, Zvonko

1988 *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.

Matičeto, Milko

1970 Riba Faronika nosi svet. V: *SNP I*. Ljubljana: Slovenska matica: 127.

Mencej, Mirjam

1996 Pomen vode v Svetem pismu stare zaveze. *Bogoslovni vestnik* 56 (3): 269–284.

Mihelič, France

1997 *Riba Faronika: Miheličeva galerija Ptuj*. Ptuj: Pokrajinski muzej.

Nartnik, Vlado

1989 Od ribe Faronike do Tomaževe Indije. *Dialogi* 25 (7–8–9): 72–77.

1991 Iskanje začetkov. V: Nartnik, Vlado, *Zvezdne poti. Poskusi novega branja slovenskih ljudskih pesmi*. Kranj: Samozaložba: 7–20.

N. N.

1990 Miheličev cikel risb Riba Faronika. *Delo* 32 (256): 7.

Pogačnik, Marko

2002 *Poetika goriškega prostora. Ob tisočletnici Gorice*. Nova Gorica: Galerija Artes.

Pregelj, Ivan

1975 *Plebanus Joannes*. Ljubljana: Mladinska knjiga (*Kondor*).

Radenković, Ljubinko in Svetlana Tolstaja (ur.)

2001 *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Beograd: Zepter Book World.

Schauber, Vera in Hanns Michael Schindler (ur.)

1995 *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Sosič, Branko

1990 Slikarjeva risba Faronika. Pogovor s Francetom Miheličem ob njegovi razstavi. *Delo* 32 (268): 9.

Slovenske ljudske pesmi [SLP]

1970–1998 *Slovenske ljudske pesmi I–IV*. Ljubljana: Slovenska matica.

Strniša, Gustav

1943 *Riba Feronika*. Ljubljana: Sidro.

Šmitek, Zmago

1998 Slovenske ljudske predstave o stvarjenju sveta. *Traditiones* 27: 111–123.

2004 *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba (Posebne izdaje): 22–24, 105.

Šteger, Aleš

2005 *Knjiga reči*. Ljubljana: Študentska založba (*Beletrina*).

Štrekelj, Karel

1890 Zum Volksglauben, dass die Erde auf einem Fisch ruhe. *Archiv für slavische Philologie* 12: 310–312.

Vuga, Saša

1999 *Na rožnatem hrbtu faronike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

A MOTIF OF A FISH CALLED FARONIKA IN SLOVENIAN LITERATURE AND FINE ARTS OF THE 20TH CENTURY

With the tools of intertextual theory, the article analyses intertextual and intermedial relation of the fish Faronika in Slovenian folk song and its transmission to literature and fine arts of the 20th century. The transformation in a weak text chain is observed in prose works Plebanus Joannes (1920) by Ivan Pregelj, Na rožnatem hrbtu faronike (1999) by Saša Vuga, Riba Feronika (1943) by Gustav Strniša and in intermedial relation in artistic works by Marij Pregelj (1954), France Mihelič (1990), Marko Pogačnik (2001) and Boštjan Kavčič (2000/01).

A mythological folk song about a fish called Faronika, who is carrying the world is a peculiarity among folk songs, since there are three and four versions respectively written in only one place (Podmelec in Baška grapa). The song contains pre-Christian and Christian elements. It is about Jesus and the fish Feronika who are swimming in the sea (cosmic ocean). The fish answers Jesus' question about what goes on in the world by telling him that, with a single swing of her tale, she is able to cause an earthquake and floods, but if she turns on her back, the world will end. Jesus asks her not to do this for the sake of innocent children and women who are in labour.

The song contains elements of Slavonic and Indo-European myths on creation of universe, which say that the world is leaning on the back of one or more (water) animals. If these animals move, the Earth will shake. The motif of the Flood or the end of the world is taken over from the Bible. Jesus' request, in connection to Mary's request for children and women in labour in several legendary songs, belongs to Christian elements. Feronika, the name of the fish, is probably also of Christian origin. It is said that it comes from the word pharaoh. Namely, the pharaoh's soldiers who were pursuing the Israeli over the Red sea in the Old Testament were drowned by the sea as a punishment. The legend says they turned into fish and mermaids respectively. In eastern Slavonic folk tradition, these are told to be pharaohs. It is not clear whether a mermaid (half human, half fish) is also Faronika. The conflict between Jesus and the fish Faronika represents an engagement between pre-Christian and Christian, between good and evil.

Mythological folk song about a fish with the power to destroy the world was, with its message, a very strong encouragement for dramatic, poetic and prose creativeness in Slovenian literature of the 20th century. The poetry and drama of Gregor Strniša, Edvard Kocbek, Veno Taufer, Milan Vincetič, Jože Snoj and Aleš Šteger is placed in the scheme of dramatic-poetic intertextual train. In prose, the song about fish Faronika was in the largest extent used intertextually by Ivan Pregelj in the novel Plebanus Joannes. With verbatim quotations of the song, he introduced a tragic, ballad-like atmosphere of horror and fear into the happening, and gave the motif a prophetic power. The novel Na rožnatem hrbtu faronike by Saša Vuga ties intertextually on its allusion in the title to the folk song indirectly through Pregelj's novel. We find that the intertextual tying on folk song and literature does not only come directly from prototext to metatext. For the folk song to enter intertextual train, the original folk song was not required; its presence was already indirectly enabled by the preceding link of intertextual train. The fairy tale Riba Feronika by Gregor Strniša contains the least intertextual antecedents.

The transfer of the fish Faraonika motif in intertextual train and intermedial relations of the painting by Marij Pregelj, graphics by France Mihelič and sculptures by Marko Pogačnik and Bojan Kavčič, created new regulations of themes. Folk song as a template has stimulated intertextual tying on quotation or allusive relation. It turned out that all creators shaped their contributions according to the belief that the motif arises from folk song and they intertwined them into their creations with various intentions. Prophecies, fear and horror are to be mentioned, which are used by Pregelj in order to create a special atmosphere in his novel, by bringing in quotations from folk song. The comparison of the years when metatexts of prose (1920, 1943, 1999) and poetic (1967, 1969, 1975, 1989, 2005) intertextual train were written shows that the motif of the Faronika fish in Slovenian literature is present in the entire 20th century and even longer. Especially the most recent dates of origin of intermedial works (2000/2001, 2002) confirm that the folk song with its declarative power and message is again and still a rich prototext for the creation of new artistic works.

Vladka Tucovič
Majšperk 27, 2322 Majšperk, vladka.tucovic@guest.arnes.si